

ISSN 2225-7756

Міністерство освіти і науки України

# ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ**  
імені В.Н.Каразіна

№ 1095

СЕРІЯ “ПСИХОЛОГІЯ”

Випуск 53

*Започаткована 1967 р.*

Харків - 2014

У віснику подано результати теоретичних та експериментальних наукових досліджень у галузі фундаментальної та прикладної психології. Розглянуті проблеми особистості, когнітивної сфери, деякі питання педагогічної, юридичної, медичної психології, особливості поведінки, що не відповідає нормі.

В вестнике представлены результаты теоретических и экспериментальных разработок проблем фундаментальной и прикладной психологии. Рассмотрены проблемы личности, когнитивной сферы, некоторые вопросы педагогической, юридической, медицинской психологии, особенности девиантного поведения.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету. (протокол № 1 від 13.01.2014р.)

Редакційна колегія:

Іванова О.Ф. (відп. ред.) - завідувач кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук, професор.

Белканія Н.В. - професор факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі, доктор психологічних наук, професор.

Гриценко В.В. - завідувач кафедри загальної та соціальної психології Смоленського гуманітарного університету, доктор психологічних наук, професор.

Дементій Л.І. - декан факультету психології Омського державного університету імені Ф.М. Достоєвського, доктор психологічних наук, професор.

Коваленко А.Б. - професор кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Т. Шевченка, доктор психологічних наук, професор.

Кочарян О.С. - завідувач кафедри психологічного консультування та психотерапії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук, професор.

Кривоконь Н.І. - професор кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук.

Надарєшвілі В.Г. - декан факультету соціальних та політичних наук Тбіліського державного університету імені Івана Джавакішвілі, доктор психологічних наук, професор.

Саннікова О.П. - завідувач кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, доктор психологічних наук, професор.

Сергеєва Т.В. - професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор психологічних наук;

Тімченко О.В. - провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії екстремальної та кризової психології Національного університету цивільного захисту України, доктор психологічних наук, професор.

Шестопалова Л.Ф. - завідувач відділом медичної психології ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України», доктор психологічних наук, професор.

Яновська С.Г. (відп. секр.) - старший викладач кафедри прикладної психології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 6, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, факультет психології, каб. 441. тел. 8-057-707-56-32.

Електронна адреса: yanovskaya\_s@mail.ru

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.2006

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2014р.

### Психологія праці і професійної діяльності

Гімаєва Ю. А., Карнаульська Н. В. Мотивація трудової діяльності андрогінних жінок та чоловіків у комерційній організації	90
Журавська О. В. Проблема професійної дезадаптації медичних спеціалістів, які працюють з хворими на туберкульоз	97
Каз'яніна Н. А. Емпіричне дослідження життєстійкості військовослужбовців внутрішніх військ МВС України	100
Кострикін О. В. Основи психологічного аналізу діяльності керівника	104
Ластовець І.В. Динаміка професійної мотивації курсантів в процесі їх навчання у вищих навчальних закладах МВС України	109
Підбуцька Н.В. Особливості структури темпераменту фахівців інженерної діяльності	113
Святенко Т.П. Взаємозв'язок мотиву влади із рівнем соціального інтелекту у працівників сфери інтернет-технологій	117
Харцій О.М. Використання творчих форм в управлінні персоналом	120

### Психологія розвитку

Іванова О.Ф. Реплікація як метод культурно-історичної психології	124
Карпінська О. М. Часові перспективи людей похилого віку	128
Касвінов С.Г. Значення теорії Л.С. Виготського для економіки: цикли М.Д.Кондратьєва як фази розвитку	132
Курдибаха О.М. Засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці	137
Мунтян В. С. Особенности психологии развития человека: мотивация в контексте основных законов диалектики	140
Сергеева Т. В. Принцип субъектности эко-гуманистической технологии саморазвития	144
Ятишук А.А. Наукові погляди С. Балає у сфері психології виховання	149

### Психологія здоров'я та клінічна психологія

Гулий Ю. І., Коцар А.В. Особливості переживання самотності у підлітків 14-15 років з порушеннями слуху	154
Закревська Л. Ю. Уявлення про здоров'я згідно з когнітивно-поведінковою психологією	158
Кочарян О.С., Свиначенко Ю.В. Особливості формування прихильності в постнатальний період	162

УДК 159.922.7

## Засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці

Курдибаха О. М.

*У статті описано процес формування гендерних якостей особистості під впливом соціокультурного середовища. Висвітлено поняття "гендерна роль". Проведено диференціації образів чоловіка і жінки. Показано як індивід засвоює ці образи як зразки поведінки, навчаючись приймати гендерні ролі і дотримуватись їх. Описано зразки гендерні ролі та засвоєння певної моделі поведінки в процесі соціалізації. Описано основні психологічні механізми через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці.*

*Ключові слова: гендерна роль, гендерна поведінка.*

*В статье описывается формирование гендерных качеств личности под влиянием социокультурной среды. Освещено понятие «гендерная роль». Проведена дифференциация образов мужчины и женщины. Показано как индивид усваивает эти образы как образцы поведения, учась принимать гендерные роли и соблюдать их. Описаны образцы гендерных ролей и усвоения определенной модели поведения в процессе социализации.*

*Ключевые слова: гендерная роль, гендерное поведение.*

*This article describes the process of the formation of gender personality traits influenced by socio-cultural environment. Deals with the concept of «gender role». Differentiation of images of men and women. It is shown how an individual learns these images as patterns of behavior, learning to accept gender roles and stick to them. We describe examples of gender roles and adopting certain behavior patterns in the socialization process.*

*Key words: gender role, gender behavior.*

Постановка й обґрунтування актуальності проблеми. Гендерна соціалізація потребує засвоєння індивідом гендерних ролей, тобто навчання способам поведінки, які відповідали б тому, як повинні поводитись чоловік і жінка в певному соціальному оточенні. Формування гендерних якостей людини відбувається в процесі гендерної соціалізації, тобто під впливом соціокультурного середовища, яке пред'являє особистості певні вимоги як до представника чоловічої або жіночої статі. Поняття „гендерна роль” виступає ланкою зв'язку між особистістю і соціумом, виражає перехід від культури суспільства до структури особистісних рис.

Метою даної роботи є виявлення особливостей засвоєння підлітками гендерних ролей в процесі соціалізації.

Основним завданням статті є висвітлення основних психологічних механізмів через які відбувається засвоєння гендерних ролей в підлітковому віці.

Виклад основного матеріалу: У понятті „гендерна роль” підкреслюються вимоги і очікування суспільства щодо поведінки особистості тієї або іншої статі. Таке розумінні гендерної ролі співпадає з концепцією, згідно якої від кожної людини очікується поведінка в залежності від її позиції. Поняття ролі ввів Дж.Г.Мід, визначивши її як спосіб поведінки людей, що відповідає нормам в системі між-особистісних взаємин, який залежить від їхніх позицій в суспільстві. Сама ж гендерна позиція визначається як система експектацій, що забезпечується відповідними санкціями, заохоченнями, правилами соціальної взаємодії. Для гендерної ролі, як і взагалі для всякої соціальної ролі, потрібна ціла система норм. Можна скласти перелік норм, які регулюють гендерну поведінку. У цьому відношенні гендерна роль є зовнішнім фактором, який детермінує поведінку особистості. Проте необхідно мати на увазі, що гендерна роль не може однозначно визначати поведінку конкретної людини, бо ця роль може бути й неприйнятною індивідом, що залежить від багатьох як суб'єктивних, так і об'єктивних факторів, бо реальна поведінка особистості завжди детермінована багатьма чинниками.

Поняття „гендерна роль” і „гендерна функція” не співпадають. У першому підкреслюється об'єктивний, саме соціальний аспект поведінки особистості. Це погляд на гендерну поведінку ніби „ззовні”, абстрагований від суб'єктивних, особистісних моментів. У другому понятті підкреслюється суб'єктивний, особистісний характер гендерної поведінки, те, як в ній виявляються індивідуальні здібності, мотиви, орієнтації. Визначаючи поняття „гендерна роль”, ми виходимо з визначення соціальної ролі М.Н.Корневим, що „це поведінкова „технологія” реалізації соціальної функції, конкретний спосіб її виконання” [1, с.263]. Отже, поняття „гендерна роль” фіксує поведінку та характеристику особистості з боку належності її до тієї чи іншої статі, в якій вона є виконавцем гендерної функції. Виконання цієї функції детермінується соціальним середовищем. Гендерна роль – це культурні очікування і стереотипи, які стосуються маскуліної і фемініної поведінки.

Гендерна соціалізація як формування особистісних властивостей представника певної статі відбувається як засвоєння індивідом гендерної ролі. Суспільство через форми гендерної культури формує психологічні якості індивіда (заохочуючи розвиток одних і гальмуючи інші), розвиває в певному напрямі його здібності, нав'язує види діяльності, професійні заняття. Через гендерні соціокультурні конструкти суспільство детермінує також стиль поведінки, стиль одягу, форму спілкування. У цьому розумінні бути чоловіком або жінкою означає виконувати ту чи іншу соціальну роль, яка нав'язується

індивідові на підставі його біологічної статі. Засвоєння індивідом гендерної ролі відбувається поетапно у відповідності зі стадіями соціалізації. Виходячи з концепції М.Н.Корнєва про трьохелементну структуру гендерної ролі, можна виділити такі етапи засвоєння індивідом гендерної ролі на різних вікових стадіях: засвоєння зразка гендерної ролі, засвоєння моделі гендерної ролі і засвоєння гендерної рольової поведінки.

Зразок гендерної ролі – це образ чоловіка або жінки, уявлення про те, які риси повинна мати людина і якої поведінки вона повинна дотримуватись, щоб її вважали чоловіком або жінкою. Перша гендерна роль, з якою ідентифікуються дівчатка, є роль мами. Образ мами стає часткою дівчинки і формує в неї образ материнства, обумовлює гендерну поведінку. Ідеал матері, батька обумовлює також гендерну поведінку хлопчика. Підростаючи, діти освоюють нові гендерні зразки. До родинних факторів освоєння гендерних ролей додаються соціальні, освітні, професійні, політичні та інші. Діти підсвідомо отождоюють себе з поширеними в певному суспільстві зразками жіночої та чоловічої поведінки. Образи жінки і чоловіка починають доповнюватись інформацією, яку діти отримують через засоби масової інформації. Суспільна думка нав'язує дітям різні зразки гендерних ролей. Дітям постійно говорять про їхнє майбутнє, диференціюючи призначення в сім'ї та суспільстві. Хлопчиків, як правило, орієнтують на кар'єру, соціальні ролі в професійній, громадсько-політичній сфері. Дівчаток орієнтують частіше на традиційну роль хранительки сімейної домівки. У цих зразках сконцентровані очікування і вимоги оточуючих людей щодо поведінки, основу яких складають гендерні стереотипи.

Диференціація чоловічої і жіночої ролей в сім'ї і суспільному житті, на думку американських соціологів Т.Парсона і Р.Бейлса, є непереборною, бо вона основана на природній взаємодоповненості статей. Чоловіча роль і чоловічий стиль життя є переважно „інструментальним”, а жіночий – „експресивний” [4]. Образ чоловіка, здебільшого – це образ годувальника. У сім'ї чоловік здійснює загальне керівництво і несе головну відповідальність за привчання дітей до дисципліни. Образ жінки традиційно пов'язується з емоційністю. За своєю природою жінка підтримує групову солідарність і забезпечує дітям емоційне тепло. На думку Т.Парсона, така диференціація гендерних образів буде існувати завжди. На його думку, не зважаючи на те, що сучасна жінка втягується в суспільно-виробниче життя, жіноча роль продовжує ґрунтуватись перш за все на внутрішніх справах сім'ї, де жінка є дружиною, матір'ю, хазяйкою дому, тоді як роль дорослого чоловіка ґрунтується перш за все на професійному світі, на його роботі, яка обумовлює і його функції в сім'ї – забезпечення їй певного статусу і засобів до існування. У диференціації образів чоловіка і жінки сконцентровані вимоги оточуючих людей, соціальні стереотипи щодо виконання особистістю її функцій чоловіка і жінки в суспільстві. У процесі соціалізації індивід засвоює ці образи як зразки поведінки, навчаючись приймати гендерні ролі і дотримуватись їх. Зразок гендерної ролі, виконуючи регулятивну функцію, поступово трансформується в гендерну норму.

Другий етап засвоєння індивідом гендерної ролі пов'язаний зі стадією соціалізації, на якій індивід формує своє власне ставлення до гендерної ролі – це етап засвоєння відповідної моделі гендерної ролі. Існує велика кількість зразків гендерної поведінки у навколишній дійсності, які так чи інакше пов'язуються з окремими індивідуумами, соціальними групами, гендерними культурами. Сприймаючи різні гендерні зразки, порівнюючи, оцінюючи їх, і т. ін., особистість виробляє свій власний зразок у виконанні гендерної ролі, або власну гендерну модель поведінки. На відміну від зразка, модель є не простим відображенням зовнішніх вимог, а результатом синтезу внутрішнього і зовнішнього в структурі особистості. Оскільки в моделі втілено не тільки вимоги і очікування суспільства, але й оцінку їх особистістю, то в них фіксується спрямованість особистості. Це робить їх внутрішнім регулятором поведінки людини. Найпростішою моделлю гендерних ролей є погляд на „абсолютну маскуліність” і „абсолютну фемініність”, як на два крайні полюси у безперервному спектрі особистісних рис. Це так звана біполярна модель гендерної ролі. Біполярна модель передбачає наявність континууму маскуліних, фемініних рис, підвищення частоти виявлення яких до одного полюсу відповідає зниженню частоти виявлення тих самих рис до другого, тобто, в основу цієї моделі покладено припущення, що чим частіше і сильніше людина виявляє маскуліну поведінку, тим рідше і слабкіше в неї буде виявлятися фемініність, і навпаки. Така модель є неортогональною. В ортогональній моделі маскуліність, фемініність розглядаються як зовсім незалежні риси, а у відповідності з неортогональною моделлю – як напівнезалежні. В ортогональній і неортогональній моделях передбачається, що люди можуть мати різну ступінь вираженості маскуліності і фемініності. У неортогональній моделі передбачається, що твердження: „чим більше маскулінізована людина, тим менше вона фемінізована, і навпаки” – вірно лише до деякої міри. Відмінності між цими моделями виявляються лише в ступені незалежності, яку вони приписують цим двом факторам. Моделі, у яких превалюють маскуліні зразки поведінки, можуть розглядатись як маскуліні моделі поведінки, а моделі, де переважають фемініні зразки – як фемініні моделі гендерних ролей. Моделі, в яких абсолютизуються чоловічі риси в поведінці, називаються гіпермаскулініними. У таких моделях виділяються такі риси як агресивність, невиявленість емоцій, підкреслений захист своєї честі. Гіперфемінінна модель характеризується великим прийняттям агресивної поведінки з боку оточуючих і підтримкою традиційних настановлень про права і ролі жінок в суспільстві. Як бачимо, в основу гендерних моделей теж покладено соціальний гендерний стереотип маскуліності-фемініності.

Третій етап засвоєння індивідом гендерної ролі відбувається на стадії формування зрілої гендерної ідентичності, коли здійснюється практична реалізація гендерного зразка і моделі гендерної ролі на рівні гендерної поведінки. Ця поведінка включає в себе все те, що суб'єкт висловлює й робить

для того, аби показати, що він або вона мають статус хлопчика або чоловіка, дівчинки або жінки, відповідно. Гендерна поведінка будується кумулятивно через досвід, стикаючись і проходячи через організоване і неорганізоване навчання, через точні інструкції і навіювання, вона детермінується вимогами і очікуваннями оточення, гендерними уявленнями. Хоча велике значення мають біологічні ознаки, основним фактором реалізації відповідної певному типу гендерної поведінки є культурно-історичний фактор.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Гендерна роль є перш за все феноменом культури. Це підтверджується: по-перше, тим, що гендерна роль є такою системою суспільних вимог і очікувань щодо особистісних якостей і поведінки індивіда, що історично змінюється в кожній окремій культурі; по-друге, гендерні ролі є результатом засвоєння індивідом соціальних конструктів (гендерних схем, гендерних моделей, соціально-гендерних уявлень), це доводиться в теоріях соціального навчання, теорії гендерних схем, в когнітивній теорії та ін.; по-третє, структурні складові гендерної ролі (зразок гендерної ролі; модель гендерної ролі, гендерна поведінка) є явищами гендерної культури. Це впливає, зокрема, з того, що стрижнем цих структурних елементів є таке соціально-культурне явище, як гендерний стереотип. Отже, гендерна поведінка – це культурно історичний феномен. Силу цього феномену ми спостерігаємо на тому, що, відповідно з соціокультурними очікуваннями, у всіх країнах дівчатка проводять багато часу за такими заняттями, як допомога батькам по дому і нагляд за маленькими дітьми, а хлопчиком частіше дозволяють гратися без нагляду дорослих. В книжках дівчатка частіше хлопчиків зображують такими, які використовують предмети домашнього господарства (швабри, голки для шиття, каструлі і сковорідки), а хлопчики частіше дівчаток користуються інструментами (вила, зброя).

Таким чином гендерна роль як культурно-історичний феномен і складовий елемент гендерної культури будь-якого суспільства є одним із основних факторів гендерної соціалізації індивіда. Саме завдяки засвоєнню гендерної ролі відбувається становлення психологічної статі, формується людина як чоловік або жінка.

#### Literatura:

1. Korniyev M.N. Sotsialna psykholohiya / M.N.Korniyev, A.B.Kovalenko. – Kyiv, 1995. – 304 s.
2. Moskalenko V.V. Sotsyalyzatsyya lychnosti / V.V.Moskalenko. – Kyev : Vyshcha shkola, 1986. – 200 s.
3. Petrenko O.B. Problema statevorolovoyi sotsializatsiyi osobystosti u pedahohichniy spadshchyni Vasylya Sukhomlyns'koho. Monohrafiya / O.B.Petrenko. – Rivne: RDHU, vydavets' Oleh Zen', 2008. – 191s.
4. Psykholohyya s'ovremennoho podrostka / Pod red. D.Y. Fel'dshteyna. – M.: Pedahohyka, 1987. – 240 s.
5. Sobchuk L.N. Vvedenye v psykholohyyu yndyvduial'nosti / L.N.Sobchuk. – M.: Ynstytut prykladnoy psykholohyy, 1998. – 512 s.
6. Yufereva T.Y. Obrazy muzhchyn y zhenshchyn v soznanyu podrostkov / T.Y.Yufereva // Voprosy psykholohyy. – 1985. – #3. – S. 84-90.
7. Yufereva T.Y. Formyrovanye psykholohycheskoho pola / T.Y.Yufereva // Formyrovanye lychnosti v perekhodnyy peryod ot podrostkovoho k yunosheskomu vozrastu. – M.: Pedahohyka, 1987. – S. 68-75.